

VỀ PHẬT PHÁI TRÚC LÂM Ở TÂY YÊN TỬ

TS. PHẠM VĂN TUẤN*

TÓM TẮT

Từ góc nhìn địa lý học lịch sử và tư liệu Hán Nôm, bài viết đã bước đầu phác thảo lại quá trình hình thành, phát triển của Phật phái Trúc Lâm qua tuyến truyền thừa, tuyến sông, tuyến núi, đồng thời, góp phần xác định vị trí, vai trò của khu vực Tây Yên Tử trong tổng thể các di tích gắn với Phật phái Trúc Lâm thời Trần (thế kỷ XIII - XIV).

Từ khóa: Phật phái Trúc Lâm, Yên Tử; Tây Yên Tử.

ABSTRACT

From the view point of historical geography and Han Nom documents, the paper describes the process of establishment, development of Trúc Lâm Buddhist Zen through lectures, river, mountainous roads, as well as identify the position and role of West Yên Tử in the complex of heritage sites attached to Trúc Lâm Buddhist Zen in Trần dynasty (13th and 14th centuries).

Key words: Trúc Lâm Buddhist zen, Yên Tử; West Yên Tử.

Gần đây, một số bài nghiên cứu về Phật phái Trúc Lâm ở Tây Yên Tử, đã lấy Yên Tử ngày nay là trung tâm quy chiếu để rồi nhìn nhận và đánh giá về vị trí, vai trò của vùng đất Tây Yên Tử trong lịch sử hình thành và phát triển của Phật phái Trúc Lâm... Theo đó, có ý kiến cho rằng, Tây Yên Tử là phần đất bên kia dãy núi Yên Tử, thuộc địa phận của tỉnh Bắc Giang ngày nay; nhưng cũng có ý kiến lại cho rằng, Tây Yên Tử là khu vực am Ngọa Vân, Hồ Thiên, mà gần đây mới được chú ý đến...

Vậy khu vực Tây Yên Tử thuộc phạm vi nào, giữ vai trò gì trong lịch sử hình thành, phát triển của Phật phái Trúc Lâm? Để góp phần tìm lời giải cho câu hỏi này, từ góc nhìn địa lý học lịch sử và một số thư tịch Hán Nôm, chủ yếu gắn với tam tổ Trúc Lâm (Điêu Ngự, Pháp Loa và Huyền Quang), đặc biệt là các tài liệu văn học, sử học, Phật giáo đương thời..., chúng tôi cố gắng phác họa lại các tuyến phát triển của Phật phái Trúc Lâm, qua đó sẽ thấy được phần nào về vị trí, vai trò của khu vực Tây Yên Tử trong lịch sử hình thành, phát triển của Phật phái Trúc Lâm.

Đến nay, về mặt địa lý, sông ngòi, núi non... gắn với phạm vi hoạt động của Phật phái Trúc Lâm khi Phật phái này còn đang thịnh hành (thế kỷ XIII - XIV) đã có nhiều biến đổi. Tuy nhiên, những dãy núi, sông chính, như sông Đuống, sông Thái Bình, sông

Lục Đầu... vẫn cơ bản gắn với không gian địa lý đương thời. Theo đó, sẽ có hai tuyến chính gắn với con đường hoàng dương đạo pháp của Phật phái Trúc Lâm thời Trần, đó là tuyến sông và tuyến núi.

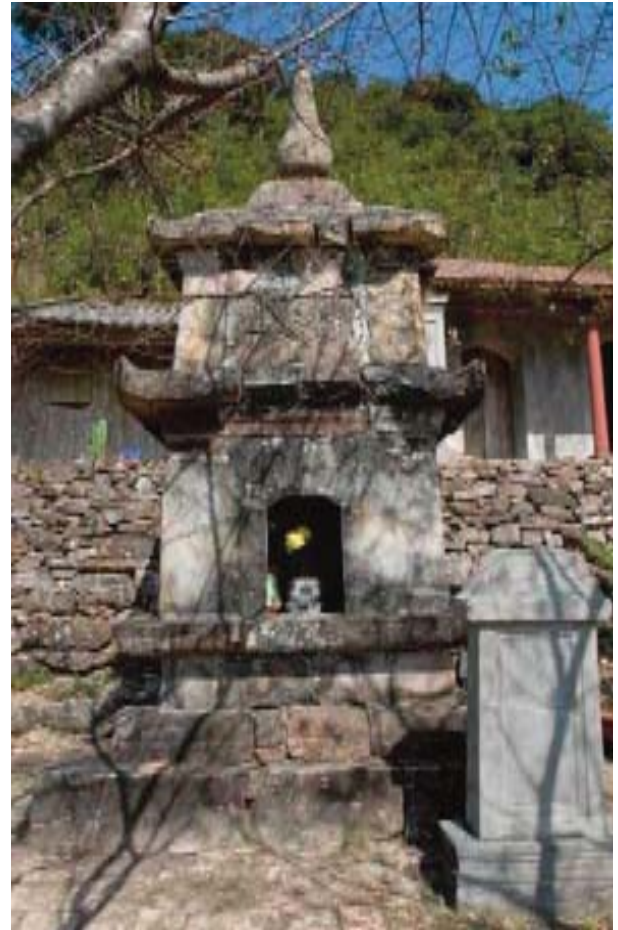
Phật phái Trúc Lâm qua các tuyến sông

Trước tiên, phải thấy rằng, không gian văn hóa ít nhiều chịu ảnh hưởng của Phật phái Trúc Lâm thời Trần trong lãnh thổ Đại Việt xưa tương ứng với khu vực bao gồm toàn bộ miền Bắc ngày nay, kéo dài đến Nghệ An. Điều này cho thấy, vào thời Trần, Phật phái Trúc Lâm đã lan tỏa ra gần như toàn bộ lãnh thổ Đại Việt. Trong bối cảnh đương thời, giao thông liên kết giữa các vùng chủ yếu là các tuyến sông - Tư liệu Hán Nôm đã xác nhận, nhiều thiền sư của phái Trúc Lâm đã từng theo đường thủy qua lại các chùa thuộc dòng phái này, như từ Thăng Long về Yên Tử; từ Yên Tử về Ái Châu (Ninh Bình - Thanh Hóa ngày nay); từ Thăng Long về chùa Phổ Minh (Nam Định) và ngược lại... Trong đó, Thăng Long giữ vai trò là một trung tâm quy tụ và lan tỏa của Phật phái Trúc Lâm đi/về các nơi theo những tuyến sông chính. Điều này cũng liên quan tới mối quan hệ mật thiết của Phật phái Trúc Lâm với triều đình, thể hiện mối quan hệ giữa "Đạo pháp" và "Dân tộc", một tính chất rất đặc trưng của Phật phái này...

Vậy sông chính nối Yên Tử - Thăng Long là sông nào? Dòng sông và sự kết nối các chùa chiền với khu vực Yên Tử ra sao?

* Viện Nghiên cứu Hán Nôm

Có thể nói, sông chính nối Thăng Long và Yên Tử là sông Đuống. Tuy nhiên, các nhánh từ sông Đuống đến những sông khác có liên quan cũng tạo nên “mạch chảy” của Phật phái Trúc Lâm. Sông Đuống bắt nguồn từ sông Hồng, chảy qua Thuận Thành, dốc xuống Phả Lại và hợp lưu với sông Thái Bình... Đây là một mạch chính gắn với sự phát triển của Phật phái Trúc Lâm. Nếu tính từ Thăng Long, hệ thống chùa thuộc Phật phái Trúc Lâm dọc sông Đuống có chùa Báo Ân - Siêu Loại. Chùa Báo Ân là một trung tâm của Phật phái Trúc Lâm thời Trần, nơi Nhân Tông truyền ngôi đệ nhị tổ cho Pháp Loa, với sự hiện diện của Trần Anh Tông cũng như quần thần, mà việc này được ghi chép rất rõ trong *Thánh đăng ngữ lục*, *Thanh Mai Viên Thông tháp bi*, sau đó là *Tam tổ thực lục*. Cũng theo dòng sông Đuống, Trần Nhân Tông đã từng dừng chân và nghỉ qua đêm ở chùa Dầu (đất Cổ Châu - Luy Lâu). Mạch đạo theo tuyến sông được các nhà sư thời Trần thuộc Phật phái Trúc Lâm nối kết qua Phả Lại. Đây là điểm dừng quan trọng, bởi ở tuyến đầu sông Lục Đầu, chùa Phả Lại như một điểm nghỉ, mà phong cảnh chùa đã được nhiều thơ văn đương thời ghi lại. Từ đây, có thể rẽ đi các ngã, như dọc theo sông Thái Bình có thể qua chùa Minh Khánh (Thanh Hà), nơi còn in dấu Trần Nhân Tông hoằng pháp, hoặc kéo về Nam

Tháp thờ Trần Nhân Tông (Yên Tử, Quảng Ninh) - Ảnh: Hồ sơ xếp hạng di tích - Tư liệu Cục Di sản văn hóa

Toàn cảnh chùa Vĩnh Nghiêm - Ảnh: Hồ sơ xếp hạng di tích - Tư liệu Cục Di sản văn hóa

Định, nơi chùa Phổ Minh... Cũng từ Phả Lại, đi ngược lên mạn Lạng Thương, mạn Bắc sẽ qua chùa Vĩnh Nghiêm. Vĩnh Nghiêm là chùa lớn thuộc dòng Trúc Lâm, nơi mà đệ nhị tổ Pháp Loa tổ chức độ tăng, ni, hoằng dương đạo Phật, giảng kinh thuyết pháp nhiều lần... Đây là dọc theo sông chính, là sông cắt mặt sông Đuống. Ngoài ra, Phật phái Trúc Lâm còn gắn với sông Kinh Thầy chạy bao quanh mạn Đông Nam của Yên Tử, cùng các sông nhỏ, như Đạm Thủy chạy thẳng vào khu Quỳnh Lâm và làm cầu nối lên Thông Đàn, Hồ Thiên và am Ngọa Vân... Nhìn trên bình đồ chúng ta thấy, có thể lên Hoa Yên theo tuyến sông Cẩm, cắt từ sông Đá Vách và sông Kinh Thầy ngày nay. Sông Đông Mai chạy thẳng lên khu vực Bến Tắm và có bến để lên núi Phật Tích, chùa Thanh Mai. Như vậy, các chùa chính thuộc Phật phái Trúc Lâm đều gắn những tuyến sông lớn...

Qua sự kết nối các tuyến sông chính liên quan tới Phật phái Trúc Lâm, có thể nhận thấy, nếu lấy chùa Hoa Yên làm trung tâm quy chiếu, thì vùng Đông Triều và Chí Linh ngày nay từng là địa bàn phát triển của Phật phái Trúc Lâm và thuộc khu vực phía Tây của dãy Yên Tử.

Phật phái Trúc Lâm qua các tuyến núi

Ở trên, chúng tôi đã lược thuật về các tuyến sông nối liền từ Thăng Long đến Yên Tử gắn với sự phát triển của Phật phái Trúc Lâm. Các tuyến núi không liền mạch như những tuyến sông mà đứt đoạn theo cấu tạo địa tầng, nhưng lại thường gắn với các chùa tổ. Đương nhiên, sự dịch chuyển qua lại vẫn phải dựa vào các tuyến sông, nên hệ thống chùa tổ cũng nằm rải rác trên các tuyến ven sông. Điều này được minh chứng qua hệ thống chùa tổ không chỉ ở thời Lý Trần mà còn ở thời Lê, Nguyễn còn lại đến ngày nay.

Và, vấn đề hệ thống chùa của Phật phái Trúc Lâm nằm trên tuyến sông cũng chính là tuyến núi có thể thấy rõ qua một số văn bản ghi chép đương thời.

Trong lịch sử, các thiền sư dòng Trúc Lâm, khi tu tập trên các núi đều dịch chuyển trên hệ thống sông ngòi rồi lên núi, bởi vì kênh rạch, sông ngòi, đồng ruộng ngập nước nên núi thành điểm nhấn và chùa được xây dựng trên núi cao để tránh bị úng ngập là điều hiển nhiên.

Trên núi Yên Tử (trung tâm của Phật phái Trúc Lâm), nơi các bậc Quốc sư trước thời Trần Nhân Tông, như Tiêu Dao, Viên Chứng tu trì, còn có các am Tử Tiêu, chùa Vân Yên (nay là Hoa Yên)... *Đại Nam*

nhất thống chí viết: "Núi Yên Tử: Ở phía Đông Bắc huyện Đông Triều 35 dặm, còn gọi là núi Voi (Tượng Sơn). Nhánh bên tả chạy xuống, thành núi tổ của các núi ở miền Hải Đông"¹. Vậy, ngoài núi Yên Tử, khu vực xung quanh Yên Tử, kéo từ Yên Tử ngược về phía Tây, cho đến phần tiếp giáp với sông Lục Đầu, gồm những núi nhỏ nào. Căn cứ *Đông Khánh dư địa chí*, phần bản đồ, cũng như các sách dư địa chí của Chí Linh, Đông Triều, Hải Dương..., chúng ta có thể liệt kê được hệ thống núi có liên quan.

Trên mỗi núi thường có chùa, am, như núi Chí Linh có Kì Lân Liêu, nơi Trần Nhân Tông lui về, rồi khi sắp viên tịch, Ngài từng dừng ở đây trước khi lên am Ngọa Vân. Kì Lân Liêu hiện nay vẫn thuộc huyện thị Chí Linh của tỉnh Hải Dương. Ngoài ra, Nhân Tông hoặc sau này là Pháp Loa từng qua các địa điểm, như Bảo Sơn Vương tự ở Cổ Thành (nay xã Cổ Thành - Chí Linh), hoặc Kiên Đức Đại sư tu trì ở An Lạc (Chí Linh); núi Quỳnh Lâm, là núi có địa tầng từ dãy Côn Sơn đến, núi có chùa Quỳnh Lâm; núi Thiên Kì, có chùa Thiên Kì, *Đại Nam nhất thống chí* viết: Vua Trần thường qua nghỉ ở đây; núi Đông Sơn, có chùa Hàm Long; núi Đầu Hươu, tương truyền Trần Nhân Tông qua đây, dần đem dâng đầu hươu mà núi có tên như vậy; núi Bác Mã, mạch núi từ Yên Tử đến; núi Côn Sơn, chùa Côn Sơn được Pháp Loa dựng, sau này Huyền Quang trụ trì. Trong đó, đặc biệt là Phượng Hoàng Sơn, Kiệt Đặc Sơn, Côn Sơn, Phật Tích Sơn... Các hệ núi ở Chí Linh gắn liền với Phật phái Trúc Lâm đã được *Thanh Mai Viên Thông thập bi* cũng như *Thánh đấng ngữ lục* ghi chép khá rõ. Đa phần các núi đều có chùa gắn với đệ tử phái Trúc Lâm, hoặc là nơi Trần Nhân Tông, Pháp Loa, Huyền Quang dừng chân hoằng pháp...

Tuy bước chân hoằng dương đạo pháp của chư tổ là muôn nẻo, nhưng ngày nay, chúng ta vẫn thấy đọng lại trong các di tích và tư liệu thành văn. Tam tổ Trúc Lâm đã dừng ở những chùa chính (chốn tổ), đến nay cơ bản vẫn còn nguyên dấu tích. Những di tích này đã phần nào cho thấy tuyến phát triển dựa trên hệ thống sông ngòi, tuyến núi của Phật phái Trúc Lâm. Theo đó, tuyến núi nối kết thành mạch dọc sườn Yên Tử - Tính từ Yên Tử ngày nay ngược lên phía Tây, men qua Hồ Thiên, Thông Đàn, rồi đi lên am Ngọa Vân; vẫn theo ven phía Tây là qua núi Phật tích, chùa Thanh Mai, nơi Pháp Loa tu hành. Nếu cho rằng, Yên Tử là nơi Trần Thái Tông đến gặp Pháp sư Viên Chứng, thì Trần Nhân Tông đã di dời khỏi chốn tổ đó để

thiết lập riêng cho mình một cơ ngơi ở am Ngọa Vân. Đến Pháp Loa, kế ngôi đệ nhị tổ, cũng dựng chùa Hồ Thiên để thờ vọng thầy và qua lại chốn Yên Tử, nhưng đồng thời, ông dựng chốn quay về là chùa Thanh Mai (đến nay tháp thờ, bia ghi sự tích vẫn còn). Đệ tam tổ Huyền Quang, quê ở Bắc Ninh, kiến lập chùa Côn Sơn thành một chốn riêng để phát triển. Có thể nói, từ Hoa Yên - Yên Tử qua am Ngọa Vân - Hồ Thiên, rồi qua Thanh Mai xuống đến Côn Sơn là một tuyến mạch, mà tuyến mạch này là tuyến mạch núi. Qua đó cũng thấy rằng, Phật phái Trúc Lâm phát triển mạnh mẽ và tập trung ở khu vực từ Yên Tử về phía Tây, dọc các núi nhấp nhô trong địa phận và ôm gọn lãnh địa của Đông Triều và Chí Linh ngày nay...

Như vậy, có thể nói, sự kết hợp giữa tuyến sông và tuyến núi chính là tuyến phát triển cơ bản của Phật phái Trúc Lâm, với Thăng Long (nơi có chùa Tư Phúc) và Yên Tử (gồm các di tích từ chùa Hoa Yên, am Ngọa Vân) làm điểm chính. Đây cũng là sợi dây liên kết về nhiều mặt giữa Thăng Long - Yên Tử và trong phạm vi Đại Việt.

Tính khu vực và hoạt động truyền thừa của Phật phái Trúc Lâm

Từ tuyến sông, tuyến núi cho thấy, các chùa chính của dòng Trúc Lâm còn lại đến ngày nay, gồm: chùa Phổ Minh (Nam Định), chùa Minh Khánh (Thanh Hà - Hải Dương), chùa Vĩnh Nghiêm (Bắc Giang) là ba điểm phát triển dọc theo sông Thái Bình lên sông Lục Nam. Đây là một tuyến, một lát cắt ngoài tuyến Thăng Long - Yên Tử, gồm: chùa Hoa Yên, chùa Hồ Thiên, am Ngọa Vân, chùa Quỳnh Lâm, chùa Thanh Mai, chùa Sùng Nghiêm, chùa Côn Sơn, chùa Phả Lại và gần Thăng Long là chùa Báo Ân - Siêu Loại, chùa Cổ Châu và chùa Tư Phúc trong Hoàng thành. Thông qua các chùa tổ thời Trần Nhân Tông và Pháp Loa trong mạch truyền thừa của phái Trúc Lâm sẽ thấy, Phật phái này chủ yếu gắn với hệ thống chùa từ Hoa Yên trở về phía Tây.

Ngoài ra, các đời trụ trì của Phật phái Trúc Lâm cũng dựa theo các chùa tổ để phát triển, như Trần Thái Tông lên Hoa Yên, Viên Chứng ở Hoa Yên và đến Trúc Lâm đệ nhất tổ Trần Nhân Tông cũng lên Hoa Yên rồi tu hành ở am Ngọa Vân. Đến đời thứ hai- đệ nhị tổ Pháp Loa, dựng chùa Thanh Mai, chùa Côn Sơn, cũng qua lại chốn Vĩnh Nghiêm, Siêu Loại, Quỳnh Lâm và nhiều chùa khác ở khu vực Chí Linh ngày nay để truyền đạo. Tại Vĩnh Nghiêm, năm 1313, Pháp Loa đã độ cho hơn 1000 người xuất gia,

đến năm 1329, Pháp Loa lại độ hơn 1 vạn 5000 tăng nữa, đệ tử đắc pháp của ông có đến 30 người, đã tỏa đi khắp miền Bắc tu hành, có thể tính từ Ái Châu (Thanh Hóa) trở ra Bắc như *Thanh Mai Viên Thông tháp bi* liệt kê. Điều đó cho thấy, sự thịnh hành của Phật phái Trúc Lâm sau thời Trần Nhân Tông, mà Pháp Loa đã kế nối từ đệ nhất tổ rồi tiếp tục hoàng dương đạo pháp. Kinh sách được chích máu ấn tống, tăng ni được thụ giới và tiếp nhận các chùa cũ cũng như xây dựng các chùa mới. Nhiều am từ thời Trần Nhân Tông đã được dựng xây thành chùa. Khi đó, Huyền Quang theo Bảo Phác ở Vĩnh Nghiêm, dần dần định hình và trở thành đệ tam tổ Trúc Lâm, tiếp tục sự nghiệp của các tổ trước để hoàng dương đạo pháp. Ngoài ra, còn các thiền sư khác, như Trí Nhu, Kim Sơn, Bảo Phác... đã mở rộng tông phái dòng Trúc Lâm.

Thay lời kết

Khu vực Yên Tử không chỉ là nơi định hình, phát triển Phật phái Trúc Lâm, mà còn là nơi có lăng mộ tông tộc triều Trần. Dựa trên ba luận thuật về tuyến sông, tuyến núi và tuyến truyền thừa gắn với Phật phái Trúc Lâm, có thể nhận thấy, sự phát triển của Phật phái này ở phía Tây Yên Tử đã dựa hoàn toàn vào hệ núi Yên Tử./.

D.V.T

Chú thích:

1- *Đại Nam nhất thống chí*, Hoàng Văn Lâu dịch, Nxb. Lao Động - Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây, H, 2012, tập 2, tr. 1233.

Tài liệu tham khảo:

1- *Thánh đấng ngữ lục*, kí hiệu A. 2569 - Viện Nghiên cứu Hán Nôm.

2- *Thanh Mai Viên Thông tháp bi*, Văn bia tại chùa Thanh Mai xã Hoàng Hoa Thám, thị xã Chí Linh, tỉnh Hải Dương.

3- *Tam tổ thực lục*, kí hiệu A. 2064 - Viện Nghiên cứu Hán Nôm.

4- *Di sản Hán Nôm: Côn Sơn - Kiếp Bạc - Phụng Sơn* (2006), Nxb. Chính trị Quốc gia, H.

5- *Địa phương chí tỉnh Hải Dương qua tư liệu Hán Nôm* (2009), Nxb. Khoa học xã hội, H.

6- *Kỷ yếu Hội thảo khoa học Bảo tồn và phát huy các giá trị di sản văn hóa Lý - Trần tỉnh Bắc Giang* (2011), Nxb. Thông Tấn, H.

7- Nguyễn Văn Anh (2013), *Am Ngọa Vân*, Nxb. Văn hóa Thông tin, H.

8- *Văn bia ghi về Thiền phái Trúc Lâm*, tư liệu của PGS. TS. Đinh Khắc Thuân.

(Ngày nhận bài: 25/10/2015; Ngày phân biên đánh giá: 07/11/2015; Ngày duyệt đăng bài: 09/11/2015).